

Η φυλή και το έθνος στο δημοσιογραφικό λόγο του Στράτη Μυριβήλη (1914-1949)

Μαρία Μανδαμαδιώτου

Ο Ευστράτιος Σταμάτογλου κατά το ελληνικότερον Σταματόπουλος και κατά κόσμον Στράτης Μυριβήλης (1890-1969),¹ έμεινε γνωστός στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας – και όχι άδικα – ως ένας από τους πρωτεργάτες της *Λεσβιακής άνοιξης*, της πνευματικής κίνησης που εμφανίστηκε στη Μυτιλήνη τη δεκαετία του '20 και από τους σημαντικότερους πεζογράφους της γενιάς του '30.² Η παρούσα ανακοίνωση στηρίζεται σε μία έρευνα που βρίσκεται σε εξέλιξη και αφορά τις ιδέες του Μυριβήλη περί «έθνους» και «φυλής», όπως διατυπώνονται στο μη λογοτεχνικό του έργο.³ Για το λόγο αυτό θα αρκεστώ εδώ σε μια σχηματική περιοδολόγηση των απόψεων του Μυριβήλη από το 1914 και μέχρι το τέλος του Εμφυλίου πολέμου, το 1949, με βάση το δημοσιογραφικό του έργο και μάλιστα τα χρονογραφήματά του, το κατεξοχήν είδος με το οποίο ασχολήθηκε επαγγελματικά ως κύρια πηγή βιοπορισμού το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του.⁴

Οι αέναες μετακινήσεις του Μυριβήλη, οι πολιτικο-ιδεολογικές του μεταπτώσεις είναι αρκετά γνωστές.⁵ Οπαδός της Μεγάλης Ιδέας και του δημοτικισμού, βενιζελικός αλλά και βασιλικός στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα,⁶ επιλέγει το στρατόπεδο του βενιζελισμού κατά το Διχασμό και γίνεται σφοδρός κατήγορος της βασιλείας και του Κωνσταντίνου.⁷ Η εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων, το 1920, αλλά και η μικρασιατική καταστροφή στη συνέχεια,

¹ Για τη μετατροπή της τουρκικής κατάληξης του οικογενειακού επιθέτου του Μυριβήλη από την τουρκική –γλου στην ελληνική –όπουλος κάνει λόγο ο Γιώργος Βαλέτας, «Ο Μυριβήλης της Μυτιλήνης», *Νέα Εστία*, τχ. 1033, 15-7-1970, σ. 912.

² Mario Vitti, *Η γενιά του τριάντα*, Αθήνα: Ερμής, 1989[1977], σ. 259 και Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992*, μτφ. Ε. Ζουργού και Μ. Σπανάκη Αθήνα: Νεφέλη, 1996, σ. 180 κ. εξ.

³ Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιείται στο πλαίσιο του μεταδιδακτορικού προγράμματος του Παρασκευά Ματάλα με θέμα «Ανάδυση και διαδρομές του εθνικισμού στην Ελλάδα: Παρίσι-Αθήνα, κουλτούρα, ιδεολογία και πολιτική». Επιστημ. υπεύθυνος προγράμματος: Σπύρος Καραβάς, Αναπληρωτής καθηγητής, τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

⁴ Ας σημειωθεί πως στο δημοσιογραφικό έργο του Μυριβήλη – το οποίο ελάχιστα έχει μελετηθεί σε σχέση με το λογοτεχνικό του έργο – εντοπίζονται πιο ξεκάθαρα οι πολιτικές, ιδεολογικές και φιλοσοφικές του τοποθετήσεις.

⁵ Νίκη Λυκούργου, «Στράτης Μυριβήλης: Η εξέλιξή του μέσω της αναλυτικής βιβλιογράφησης των έργων του (1909-1969)», διδακτ. διατρ., Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2003, σ. 25 κ. εξ. Επίσης, βλ. Νίκη Λυκούργου, *Αγαπητέ Στρατή... Από την αλληλογραφία του Μυριβήλη με τους Αλέξανδρο Παπαναστασίου, Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, Γιώργο Κοτζιούλα κ.ά.*, Αθήνα: Εστία, 2013, σ. 78-88 και Κώστας Μίσσιος, *Ένας Μυριβήλης αλλιώς*, Μυτιλήνη: Εντελέχεια, 2008.

⁶ Ενδεικτικά, βλ. *Σάλπιγξ*, 21-5-1914 και 13-3-1915 «Στα πεταχτά» και *Σάλπιγξ*, 22-7-1915 «Πρώτα εθνικιστά».

⁷ Βλ. *Ελεύθερος Λόγος*, 27-11-1916 «Η Μπαλάντα του Μίσους».

κλονίζουν την εμπιστοσύνη του στο Βενιζέλο. Χωρίς να εγκαταλείπει τη βενιζελική παράταξη, επιλέγει την κριτική από τα αριστερά. Από τον Ιούνιο του 1932 έως το Μάρτιο του 1933, οπότε και αναλαμβάνει τη διεύθυνση της εφημερίδας *Δημοκρατία*, στηρίζει το Αγροτικό-Εργατικό κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Στη συνέχεια, μετά την εκλογική ήττα της βενιζελικής παράταξης σταδιακά την εγκαταλείπει, πραγματοποιώντας στροφή προς συντηρητικότερες θέσεις. Από το 1936 και εξής η βασιλεία, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και προσωπικά ο Ιωάννης Μεταξάς βρίσκουν στο Μυριβήλη τον πιο ένθερμο υποστηρικτή τους.⁸ Όσο για τον αντικομμουνισμό του, αυτός θα κορυφωθεί τα χρόνια του Εμφυλίου και θα προσλάβει έντονα φυλετικά χαρακτηριστικά.

Αναζητώντας τώρα τις συνέχειες, τις σταθερές στο έργο του Μυριβήλη, πέρα από την αντίθεσή του προς τον κομμουνισμό, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την εμμονή σε έναν φυλετισμό με έντονα εθνοκεντρικά στοιχεία. Κυρίαρχη στο έργο του αποτελεί η αναζήτηση της έννοιας της ελληνικότητας, ενώ οι έννοιες του έθνους και της φυλής τις περισσότερες φορές χρησιμοποιούνται με την ίδια σημασία και προσαρμόζονται κάθε φορά στις πολιτικές του τοποθετήσεις. Μία ακόμα σταθερά αφορά την ροπή του προς την εκάστοτε πολιτική εξουσία. Ούτως ή άλλως, τόσο στα νεανικά του χρόνια, όσο και στα ωριμότερα, η φυλετική διάσταση είναι πάντα παρούσα στην πολιτική του σκέψη. Το ερώτημα που θα προσπαθήσω να απαντήσω εδώ είναι πώς συνυφαίνονται στο λόγο του οι απόψεις του για τον κοινοβουλευτισμό και τον κομμουνισμό με τις έννοιες του «έθνους» και της «φυλής».

Μπορούμε να διακρίνουμε την «εμπλοκή» του Μυριβήλη με τη «φυλή» σε τρεις περιόδους, τα όρια των οποίων είναι βέβαια σχετικά και όχι απόλυτα. Η πρώτη περίοδος, στην οποία εντοπίζονται οι πρώτες σκόρπιες αναφορές του στη «φυλή», τοποθετείται μεταξύ 1914 και 1935. Η δεύτερη καλύπτει την περίοδο 1936-1944. Σε αυτή την περίοδο, η οποία ταυτίζεται με τη στροφή του Μυριβήλη προς συντηρητικές πολιτικές θέσεις, οι απόψεις του για τη «φυλή» και για τον προορισμό του «έθνους» πυκνώνουν και εμφανίζονται πιο συστηματοποιημένες. Και τέλος, η τρίτη, αφορά

⁸ Έγραφε χαρακτηριστικά το 1941: «Ο Ιωάννης Μεταξάς ξανάβαλε στην ιστορική, την πατρογονική του κοίτη, το ιερό ποτάμι της ελληνικής ζωής. Ξανάδωσε την πίστη σένα λαό που είχε χάσει την πίστη προς τον εαυτό του. Και ο λαός που έχει χάσει την πίστη προς τον εαυτό του είναι καταδικασμένος μέσα στην ιστορία των λαών. Ήταν πολλοί που βρέθηκαν απροετοίμαστοι για την 4^η Αυγούστου. Πολλοί που την έκριναν από τις λεπτομέρειες, πολλοί που το ένα δέντρο τους μπόδιζε να δουν το δάσος. Όμως, ήρθε η 28^η Οκτωβρίου. Και η 28 Οκτωβρίου βγήκε φυσιολογικά από την 4^η Αυγούστου». Βλ. Αρχείο Μυριβήλη (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη), φάκ. 5.3., 25-3-1941 «Το χρονικό της ημέρας».

στην μετά τα Δεκεμβριανά περίοδο, κατά την οποία χωρίς να μετατοπίζεται από τον τρόπο που εννοιολογεί τη «φυλή» τα προηγούμενα χρόνια, τα επιχειρήματά του επικεντρώνονται στη στήριξη ενός αντικομμουνιστικού λόγου.

Στην πρώτη περίοδο, η έννοια της «φυλής» και του «έθνους» απαντώνται στα κείμενά του τις περισσότερες φορές εναλλακτικά και με την ίδια σημασία.⁹ Το 1915 σε ηλικία 25 χρονών, ο Μυριβήλης προκρίνει την ανθρωπολογική προσέγγιση ως προς τη διάκριση των διαφορετικών φυλών. Υποστηρίζει ότι κάθε φυλή «εκπέμπει ιδιαίτεran οσμήν», η οποία οφείλεται στις διαιτητικές συνήθειες της καθεμιάς.¹⁰ Δίχως να αναφέρεται στην ιδιαίτερη οσμή της ελληνικής φυλής, υποστηρίζει ότι είναι ανώτερη πασών των φυλών της γης λόγω προϊστορίας, ευγένειας, περηφάνιας και γενικότερα πολιτισμού.¹¹ Αναπαράγει τη γνωστή βουλγκάτα περί καθυστερημένων Ευρωπαίων και αναπτυγμένων Ελλήνων, αναφέροντας ότι «ημείς οι Έλληνες ανήκομεν εις την φυλήν η οποία ανεκάλυψε την δημοκρατίαν των ολοκληρωμένων και ελευθέρων ατόμων καθ' ην εποχήν οι σημερινοί Ευρωπαίοι επερνούσαν ακόμη την τραγλοδυτικήν των περίοδον».¹²

Όσο για τους Τούρκους, θεωρούνται οι υπ' αριθμόν ένα εχθροί του «ελληνισμού» και ως τέτοιοι επικρίνονται και καταδικάζονται. Χαρακτηρίζονται απολίτιστοι και πολεμοχαρείς, «ασελγείς χιμπατζήδες», που με τα «βρώμικα χέρια» τους έδιωξαν τους Έλληνες από τη Μικρασία.¹³ Αλλά και οι Βούλγαροι αμέσως μετά τους Βαλκανικούς πολέμους θεωρούνται κατώτεροι από τους Έλληνες, «πρωτόγονοι, γουρουνοτσαρουχοφόροι κομιτατζήδες», «κτηνάνθρωποι του Φερδινάρδου», που «δεν έχουν συνηθίσει τον κόσμο με δείγματα πολιτισμού και φιλανθρωπίας». Τονίζει πως είναι δύσκολο να αλλάξουν «τα άγρια φυλετικά τους ένστικτα [...], αφού από της εποχής του Κρούμου, όστις μετεχειρίζετο ως ποτήρια δια τα όργια του κρανία εχθρικά, μέχρι χθες ακόμη, ότε έπαιζον επί των αιχμών των λογχών του τα

⁹ Ενδεικτικά βλ. *Ελεύθερος Λόγος*, 11-11-1916 «Προς τις κυρίες και δεσποινίδες του νησιού μας».

¹⁰ *Σάλπιγξ*, 11-2-1915 «Στα πεταχτά».

¹¹ *Σάλπιγξ*, 15-3-1915 «Ακόμα δυο λόγια» και Σ. Μυριβήλης, *Κόκκινες Ιστορίες*, Μυτιλήνη 1915, σ. στ'. Επίσης, το 1933 έγραφε στην εφ. *Δημοκρατία* (15-1-1933 «Τα θαύματα του έρμου»): «Ο Ρωμιός είνε η συνισταμένη όλων των ικανοτήτων και των επιδεξιότητων, θαύμα κατασοσύνης, πάστα έτοιμη να δεχθεί το σφραγίδι κάθε τέχνης και κάθε επιστήμης, υποψήφιος αριστοτέχνης για όλες τις δουλιές, κάλτσα του διαβόλου».

¹² *Πρωΐα*, 12-8-1934 «Λογοτεχνία και πολιτική».

¹³ *Σάλπιγξ*, 24-5-1914 «Η λιτανεία του πένθους» και *Ταχυδρόμος*, 27-2-1927 «Η νέα Τουρκία».

γυμνά βρέφη, απεδείχθησαν όλως ανεξέλικτοι εν τω πολιτισμώ και στάσιμω εν τη πρωτογόνω αυτών κτηνωδία».¹⁴

Η αποστροφή του για τους Εβραίους είναι εμφανής στους υπαινιγμούς για τη φιλαργυρία τους, για την προσπάθειά τους να αποφύγουν τη στράτευση, παρόλο που θέλουν να είναι Έλληνες υπήκοοι,¹⁵ ενώ σχολιάζοντας το 1915 τη φράση «ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλληνας» ενός *Εβραίου ουτοπιστή*, εκτιμά πως είναι αδύνατο «ο Έλληνα να ισοπεδωθή με έναν Γιαχουντή».¹⁶ Περιφρόνηση εκφράζει το 1914 και για τον «πολύ γνώριμον σε κάθε Έλληνα τύπον του φραγκολεβαντίνου, του μη ανήκοντος εις καμμίαν πατρίδα, με αταβισμόν, ανατροφήν και μόρφωσιν κάθε άλλο παρά ευρωπαϊκόν, ένα κράμα μάλλον περίεργον διαφόρων φυλών και επιρροών, με σνομπισμόν απεριόριστον [...]. Αληθινοί «ξεριζωμένοι» του Μπαρρές, χωρίς καν την υπεροχήν της ανωτέρας ατομικότητος των απελευθέρων, έστω, πνευμάτων».¹⁷

Αρνητικούς υπαινιγμούς κάνει άλλωστε και για τους κατοίκους της «Παλιάς Ελλάδας».¹⁸ Αντίθετα, θεωρεί τους Αιολείς «άλλη ράτσα», «φυλή ξεχωριστή από τους Αθηναίους» και δηλώνει «βαθιά ερωτευμένος με τη Μυτιλήνη» και τον Αιγαιοπελαγίτικο πολιτισμό.¹⁹ Το θαυμασμό του εκφράζει και για την Κρήτη: «Και μέσα στην Ελλάδα, η Κρήτη, η πανάρχαια μητέρα του ελληνικού θαύματος, η καρδιά της νέας Ελλάδας, η Ελλάδα της Ελλάδας. Τι ράτσα!»²⁰

Σε επίπεδο γενετικό η ελληνική φυλή κατά τον Μυριβήλη έχει να επιδείξει περγαμηνές από την περίοδο του Μεσαίωνα. Εντοπίζει την «Ελληνικήν αριστοκρατίαν του αίματος», αφενός σε «μερικούς κλάδους από οικογενείας της Μεσαιωνικής του δόξης, [...] από τους οίκους των Βυζαντινών μεγιστάνων και των παρά τον Δούναβιν ηγεμονιών» και αφετέρου στην «οικογενειακή γραμμή των ηρώων του μεγάλου Εικοσιένα».²¹ Μαζί όμως με την «αριστοκρατία του αίματος», επισημαίνει πως «υπάρχει σήμερα μια νέα αριστοκρατία, μια νέα ευγένεια με τίτλους καινούργιους και με παπούρους αληθινής αξίας» που «ονομάζεται: Αριστοκρατία του

¹⁴ Σάλπιγξ, 4-6-1914 «Στα πεταχτά», 9-5-1914 «Περίεργα πράγματα» και 31-5-1914 «Στα πεταχτά». Στις *Κόκκινες Ιστορίες* με αφορμή τη μάχη του Κιλκίς έγραφε για τους Βούλγαρους: «Αυτά τα χοντρά κτήνη με τα πράσινα καλλάκια, θάφευγαν σαν κοπάδι γουρουνιών, στην ωραία έκρηξη της μεγάλης Ρωμαίικης ψυχής». Σ. Μυριβήλης, *Κόκκινες Ιστορίες*, ό.π., σ. στ'.

¹⁵ *Δημοκρατία*, 31-7-1932 «Φιλομουσία και στρατώννα».

¹⁶ Σάλπιγξ, 8-3-1915 «Πόλεμος πατήρ».

¹⁷ Σάλπιγξ, 25-12-1914 «Σημειώσεις από το θέατρο. *Η Ανατολή*», υπογραφή Ο Ιξ [Χρυσάνθος Μολίνος] και ο Μ[υριβήλης].

¹⁸ *Ταχυδρόμος*, 31-10-1926 «Λεσβιακή χρονογραφία. Οι βασιλείς στο σεντόνι».

¹⁹ Σάλπιγξ, 22-4-1915 «Μυτιλήνη» και *Ταχυδρόμος*, 28-6-1929 «Άλλη ράτσα».

²⁰ *Η Εθνική*, 28-10-1936 «Επιστροφή στην Ελλάδα».

²¹ Σάλπιγξ, 12-3-1915 «Ακόμα λίγα».

πνεύματος». ²² Ο Μυριβήλης θεωρεί πως «υπερισχύει το «εκλεκτό άτομο» έναντι του «χονδροειδούς πλήθους», της «μάζας χωρίς αυτενέργεια». «Μέσα στο αιώνιο ανακύκλωμα της ζωής», γράφει χαρακτηριστικά, «γίνεται μια τραγική πάλη του εκλεκτού ατόμου προς το χονδροειδές πλήθος, της φωτισμένης αγίας μειονότητας προς την χονδρόμυαλην ολότητα, που δύσκολα κινείται έξω από τη χλιοπατημένη κοίτη των προλήψεων και των συμφερόντων της, των αγελαίων». ²³ Τα εκλεκτά αυτά άτομα έχουν ιδιαίτερο χρέος απέναντι στην κοινωνία και στο έθνος και ως εκ τούτου οφείλουν να ηγηθούν. Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι η αριστοκρατική θεώρηση της κοινωνίας υπερσκελίζει τη δημοκρατική τοιαύτη χωρίς όμως να δηλώνεται ρητά.

Ο ίδιος πρώτα από οτιδήποτε άλλο δηλώνει φανατικός Ρωμιός και ομολογεί «ως μόνην θρησκείαν» του «τον *Ελληνισμόν* ως σύμβολον ιδεολογίας του *τελείου ανθρώπου*». ²⁴ Όπως σημειώνει, «πρώτα απ' όλα είμαστε Ρωμιοί *Εθνικιστές* [...] και έπειτα, αν μας μένει περιθώριο, γενόμαστε αν θέλετε και *ρουαγιαλίστες* και *δημοκράτες* και *σοσιαλιστές* και όλα τα ρέστα της πατάτας. Τάλλα όλα είναι γκεβεξελίκια ανάξια συζητήσεως, αν δεν είναι ψυχοπάθειες νοσηρές, και αν δεν είναι δημοκοπίες». ²⁵ Παράλληλα, εκτιμά πως η λατρεία της «Ελληνικής Σημαίας» πρέπει να γίνει «η μόνη μας θρησκεία, η απόλυτη και αποκλειστική μας λατρεία. Δηλαδή: Η λατρεία του Ωραίου, του Αληθινού, του Φωτός, της Ελληνικότητας». ²⁶ Την ίδια στιγμή, στα μέσα της δεκαετίας του 1910, που η δημοκρατία και ο σοσιαλισμός εξισώνονται με τη βασιλεία και χαρακτηρίζονται ως *τα ρέστα της πατάτας*, ο Μυριβήλης φλερτάρει με τις ιδέες του κοινωνισμού.

Υπερασπίζεται τον εργατικό κόσμο και τα δικαιώματά του, επικρίνει την αδιαφορία της κοινωνίας και του κράτους απέναντι στους φτωχούς, στους πρόσφυγες, στους πρώην στρατιώτες. ²⁷ Όμως, οι ιδέες αυτές υποτάσσονται στα μεγαλοϊδεατικά οράματα για την εθνική αποκατάσταση της *ελληνικής φυλής* και, εντέλει, σε έναν εθνικιστικό φυλετισμό που αποτελεί την πεμπτουςία των απόψεών του. Είναι ενδεικτικό πως σε χρονογράφημά του το Σεπτέμβριο του 1916 εκτιμά πως «κάθε άρτιον κοινωνικόν σώμα αποτελείται από δύο ομάδας, την συντηρητικήν και την

²² Σάλπιγξ, 10-3-1915 «Ελληνική Αριστοκρατία».

²³ Ταχυδρόμος, 2-5-1926 «Αναστάσιμον».

²⁴ Σάλπιγξ, 15-3-1915 «Ακόμα δυο λόγια».

²⁵ Σάλπιγξ, 22-7-1915 «Πρώτα εθνικισταί». Ομοίως, το 1914 (Σάλπιγξ, 4-10-1914 «Ελληνόθρησκοι») σημειώνει: «[...] πρώτα απ' όλα και πάνω απ' όλα είμαστε Έλληνες και ύστερα ό,τι άλλο θέλετε. Χριστιανοί, σοσιαλισταί, έμποροι, υλισταί, μονάδες κοινωνικά, άθεοι, νοικοκυραίοι, αντάρτες, φιλειρηνικοί».

²⁶ Σάλπιγξ, 4-10-1914 «Ελληνόθρησκοι».

²⁷ Σάλπιγξ, 3-6-1914 «Ο νέος διωγμός».

επαναστατική» και αφήνει να εννοηθεί πως τάσσεται υπέρ της δεύτερης. Ως θερμός δημοτικιστής ο ίδιος υπογραμμίζει πως το «μεγάλο γλωσσικό ζήτημα παρουσιάστηκε ως η πρώτη αξία λόγου επανάστασις ιδεών μέσα στην Ελλάδα». Την ιδιότητα όμως του «επαναστάτη κοινωνιστή», του «βαθεία μελετημένου για την αναπόδραστον εξελικτική κατεύθυνση των ιδεών που θα χρησιμεύσουν ως θεμέλιον της μελλοντικής κοινωνικής οργανώσεως της ανθρωπότητος», δεν την θεωρεί καθόλου ασυμβίβαστη με αυτήν του «επαναστάτη εθνικιστή». Όπως επισημαίνει, «όσο και αν τούτο φαίνεται ασυμβίβαστον εις επιτολαιάν παρατήρησιν [...] λιγάκι αν προσέξη κανένας κάτω από την επιφάνειαν των πραγμάτων, θα αντιληφθή πως κοινωνική ευημερία των μεγάλων μαζών του Έθνους χωρίς ολοκληρωτική εθνική αποκατάστασιν, είναι ένα πράγμα τερατωδώς αδύνατον».²⁸

Παράλληλα, απορρίπτει τις νέες ιδέες «περί αντιμιλιταριστικού σοσιαλισμού, περί κοσμοπολιτισμού και περί γεμιστών κολοκυθοκορφάδων», όταν η πατρίδα κινδυνεύει.²⁹ Ουσιαστικά, ο πόλεμος που γίνεται από την Ελλάδα σε κάθε περίπτωση βαφτίζεται «αμυντικός», δικαιολογείται και καθαγιάζεται στο όνομα της ελληνικής πατρίδας. Έτσι, την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου υποστηρίζει πως «ο πόλεμος είναι δείγμα πολιτισμού» και επικρίνει «τους αντιπολεμικούς που θέλουν να μεταμφιέσουν την δειλίαν κάτω από το ντόμινο του σοσιαλισμού και αντιμιλιταρισμού και αναρχισμού και δεν ξερωτισμού».³⁰ Τον Οκτώβρη του 1915 σε επιστολή προς τη μέλλουσα γυναίκα του Ελένη Δημητρίου από το μέτωπο, της εκμυστηρεύεται τα ακόλουθα: «Τον πόλεμο κυρίως τον θέλω για τον πόλεμο. Ύστερα έρχεται στο νου μου η πατρίδα και το φυλετικό μίσος που θέλω σαν ξέσπασμα της ψυχής μου να γιομίζει ηλεκτρισμό και κινδυνεύει να με πνίξη ή να με τρελλάνη. Τον θέλω για τες αλλόκοτες εντυπώσεις που μου δίνει [...] για τα χωριά που καίονται, και ακόμα για την πιθανότητα ενός ωραίου θανάτου».³¹

²⁸ Βλ. *Ελεύθερος Λόγος*, 15-9-1916 «Ο Παπανδρέου». Για την απόπειρα απόσπασης του δημοτικισμού από το ιδεολογικό πλαίσιο της Αριστεράς και τα συμφραζόμενα της κοινωνικής ανατροπής και ένταξής του σε «εθνικά» συμφραζόμενα από τους διανοούμενους κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930, βλ. Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα: Οδυσσέας 1989, σ. 26, Τάκης Καγιαλής, «Λογοτεχνία και πνευματική ζωή» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Β/2, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2003, σ. 327 και Κωνσταντίνος Α. Δημάδης, *Δικτατορία, Πόλεμος και Πεζογραφία (1936-1944)*, Αθήνα: Εστία, 2004, σ. 198.

²⁹ *Σάλπιγξ*, 29-6-1914 «Οι σοσιαλισταί».

³⁰ *Σάλπιγξ*, 8-3-1915 «Πόλεμος πατήρ».

³¹ Αρχείο Μυριβήλη, αλληλογραφία, φάκ. 16.1, Σ. Μυριβήλης προς Ελένη Δημητρίου, Σκαμνιά 3 του Οκτώβρη 1915.

Οι επιρροές που δέχτηκε ο Μυριβήλης από τον Μπαρρές και από το Νίτσε είναι σαφείς και δηλωμένες. Σε επιστολή του το Φεβρουάριο του 1916 από τη Μακεδονία όπου υπηρετεί ως επίστρατος, γράφει: Ο Νίτσε «με τη σατανική ορμή της φιλοσοφίας του, μου είναι ένα ψυχικό τονωτικό. Είδος αρρενάλ του ηθικού μου».³² Μαζί με τον Νίτσε, στη βιβλιοθήκη του βρίσκουμε τον Σοπενχάουερ και τον Δαρβίνο.³³ Επίσης, απεριόριστο θαυμασμό εκφράζει για τον Ψυχάρη, τον Παλαμά,³⁴ την Πηνελόπη Δέλτα,³⁵ ενώ διατηρεί σχέσεις φιλίας και συνεργασίας με τον Νίκο Καζαντζάκη.³⁶

Μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ο Μυριβήλης εγκαταλείπει τη φιλοπολεμική του ρητορεία και χωρίς να νιώθει την ανάγκη της όποιας αυτοκριτικής, υιοθετεί αντιμιλιταριστικές θέσεις. Υποστηρίζει την ιδέα της συνεργασίας των τάξεων και του αναίμακτου κοινωνικού μετασχηματισμού,³⁷ ενώ απορρίπτει τόσο τον κομμουνισμό όσο και τον φασισμό. Τότε θα συνδεθεί με τους Φώτη Κόντογλου, Μίλτο Κουντουρά, Στρατή Δούκα, Ηλία Βενέζη, Ασημάκη Πανσέληνο, Κώστα Μάκιστο, Αντώνη Πρωτοπάτση, Θειέλπη Λευκία και άλλους λέσβιους και μικρασιάτες λογίους, δηλαδή με όλους τους συντελεστές της *Λεσβιακής Άνοιξης*. Την ίδια περίοδο χρονολογείται η πρώτη γραφή της *Ζωής εν Τάφω*, που θα τον καθιερώσει ως έναν από τους σημαντικότερους αντιμιλιταριστές πεζογράφους. Η συνεύρεση του Μυριβήλη με τους παραπάνω λογίους δεν σήμαινε αναγκαστικά και συμπόρευση. Όπως σημείωνε ο πάντα καίριος Ασημάκης Πανσέληνος δηκτικά το 1974 για τους ομότεχνους συγκαίριούς του, «τα χρόνια που ήρθαν κατόπι τους

³² Επιστολή Σ. Μυριβήλη προς Ελένη Μαγγανά, 17-2-1916 στο Θανάσης Στεργιόπουλος, *Το δράμα μιας μούσας. Τα ερωτικά γράμματα του Σ. Μυριβήλη στην Ελένη Μαγγανά*, Αθήνα 1979, σ. 49-50. Επίσης, βλ. *Σάλπιγξ*, 25-12-1914 «Σημειώσεις από το θέατρο. «Η Ανατολή», υπογραφή ο Ιξ [Χρυσάνθος Μολίνος] και ο Μ[υριβήλης].

³³ *Σάλπιγξ*, 17-1-1915 «Προσφυγική επιδρομή στο σπίτι μου».

³⁴ *Ταχυδρόμος*, 23-12-1928 «Ένα ζήτημα. Ψυχάρης-Παλαμάς» και *Ταχυδρόμος*, 5-10-1929 «Το πένθος των ελληνικών γραμμάτων. Το έργο του Ψυχάρη». Επίσης, βλ. Σ. Μυριβήλης, *Αγνάντεμα. Ο Παλαμάς στη ζωή μου*, Αθήνα: Φέξης, 1963, σ. 64-65, όπου χαρακτηριστικά σημειώνει: «Ο Παλαμάς-Εθνάρχης [...] με το θάνατό του, μπήκε οριστικά στο κέντρο της Εθνικής συνείδησης, εταυτίστηκε με το νόημα της όλης ιστορικής διαδρομής της φυλής, και έγινε η πιο άρτια, η πιο υπεύθυνη έκφρασή της».

³⁵ Το 1931 αρχίζει αλληλογραφία με την Π. Δέλτα, την οποία, όπως τονίζει, *αγαπά και τιμά σαν ένα ιδανικό*. Βλ. Ξ. Λευκοπαρίδης (επιμ.), *Αλληλογραφία της Π. Δέλτα, 1906-1940*, Αθήνα: Εστία, 1997, σ. 389. Επίσης, βλ. Αρχείο Μυριβήλη, αλληλογραφία, φάκ. 17.3.

³⁶ Δεν είναι τυχαίο που ο Ν. Καζαντζάκης, την Πρωτοχρονιά του 1939, του στέλνει την *Οδύσσεια*, επισημαίνοντας στο ευχετήριο σημειώμά του πως τους συνδέουν *βαθείς ψυχικές συγγένειες*. Βλ. Αρχείο Μυριβήλη, αλληλογραφία, φάκ. 17.4, Ν. Καζαντζάκης προς Σ. Μυριβήλη, Αίγινα, 1-1-1939. Ωστόσο, το 1949, ανάμεσα σε αυτούς που *αγαπούσε και δεν τους αγαπά πια*, τον Φώτη Κόντογλου, τον Ηλία Βενέζη, τον Κοσμά Πολίτη, τον Άγγελο Σικελιανό, τον Κώστα Βάρναλη, ο Μυριβήλης συγκαταλέγει και τον Νίκο Καζαντζάκη, επειδή τον θεωρεί κομμουνιστή. Βλ. Κ. Μίσσιος, *Ένας Μυριβήλης αλλιώς*, ό.π., σ. 155.

³⁷ Βλ. Σοφία Ματθαίου, «Η εφημερίδα *Καμπάνα*», *Μνήμων* 10, 1985, σ. 212-235.

σκόρπισαν και τους έφεραν αντιμέτωπους στην κοινωνική πάλη, όλοι είχαν πάει από τη μια μεριά κι ο Μυριβήλης από την άλλη».³⁸

Στη δεύτερη φάση, που καλύπτει την περίοδο από το 1936 έως το 1944, μια περίοδο εθνικιστικής έξαρσης, η προσέγγιση της έννοιας της φυλής γίνεται συστηματικότερα και πληρέστερα. Ειδικότερα, τη στιγμή που το πεζογραφικό του έργο χαρακτηρίζεται από μία διαρκή αναζήτηση της ελληνικότητας στην ελληνική γη και στη λαϊκή παράδοση,³⁹ στο δημοσιογραφικό του έργο επιχειρείται αντίστοιχα ένας φυλετικός και γεωπολιτικός προσδιορισμός του έθνους.

Η «φυλή» ορίζεται από το Μυριβήλη ως ένα «σύνολο με οργανική συνοχή», «αυτοτελή φυσιογνωμία καταγωγής και πολιτισμού», ένας «οργανισμός ολοζώντανος» που πλουτίζεται από ποικίλες πηγές, δέχεται επιδράσεις από ξένους πολιτισμούς, δέχεται ξένα υλικά, ετερόκλητα και ανομοιογενή, αλλά έχει τη δύναμη να τα αφομοιώνει και να τα υποτάσσει στο δικό του κυριαρχικό σύνολο».⁴⁰ «Γνωρίσματα μιας φυλής» θεωρεί κυρίως τις «μορφολογικές – σωματικές, πνευματικές και ψυχικές – επιδράσεις του τόπου πάνω στους ανθρώπους», ενώ διακρίνει «τα ουσιαστικά φαινόμενα της φυλής σε πνευματικά, γλωσσικά, ηθογραφικά, καλλιτεχνικά».⁴¹

Κάνει λόγο για την ύπαρξη διαφόρων φυλών «παραλλαγών ανθρώπων, που καθορίζονται από κοινά γνωρίσματα πολύ παλιών παραδόσεων, κοινής καταγωγής, κοινού πολιτισμού, κοινής κλιματολογικής και γεωγραφικής αναγκαιότητας».⁴² «Τα έθιμα και οι μύθοι και τα σύμβολα αποτελούν τις παραδόσεις και τους θρύλους που δένουν σε μια ψυχική ενότητα την εθνική οικογένεια, τη φυλή. Αυτά δίνουν στον άνθρωπο την αίσθησι πως ανήκει εξ αίματος σ' ένα λαό, πως αποτελεί ένα μόριό του, ένα οργανικό μέλος».⁴³ Μέσα σε αυτές τις παραλλαγές των ανθρώπων και των φυλών, εκτιμά πως υπάρχει «και η νεοελληνική πραγματικότητα, σαρκωμένη στην ελληνική φυλή. Αυτή η φυλή μιλά την ίδια γλώσσα χιλιάδες χρόνια, υπόφερε τις ευθύνες της καταγωγής και της ιδιομορφίας της σαν ένας άνθρωπος, σα μιαν οικογένεια, επί χιλιάδες χρόνια [...]».⁴⁴ Στο αίμα, στη γη, στη γλώσσα και στην

³⁸ Βλ. Ασημάκης Πανσέληνος, *Τότε που ζούσαμε*, 26^η έκδοση, Αθήνα: Κέδρος, [1974]1984, σ. 126. Επίσης, βλ. Κ. Μίσσιος, *ό.π.* και Παύλος Βλάχος, «Στράτης Μυριβήλης-Χρυσανθος Μολίνος (Θέσεις και Αντιθέσεις)», *Λεσβιακά ΙΔ'*, 1993, σ. 59-83.

³⁹ Βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Πεζογραφία και εξουσία στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα: Αρμός, 2013, σ. 408-409.

⁴⁰ *Νέα Εστία*, τχ. 318, 15 Μαρτίου 1940, σ. 332-335 «Εθνικά Σύμβολα».

⁴¹ *Η Εθνική*, 8-4-1937 «Ελληνική φυλή θα πη ελληνική γη» και *Η Εθνική*, 23-5-1938 «Η εθνική ζωή».

⁴² *Νέα Εστία*, τχ. 27, 1940, σ. 722-725, «Ο λογοτέχνης και η φυλή».

⁴³ *Η Εθνική*, 3-12-1936 «Τα ελληνικά έθιμα».

⁴⁴ *Νέα Εστία*, τχ. 27, 1940, σ. 722-725, «Ο λογοτέχνης και η φυλή».

ιστορία εντοπίζει ο Μυριβήλης τα βασικά συστατικά που συγκροτούν την *πανάρχαια ελληνική φυλή*, που «όμως παραμένει πάντα νεανική».⁴⁵ Η φυλή αυτή, που συνεχίζει να την ταυτίζει ο Μυριβήλης με το νεοελληνικό έθνος, έδειξε μια ιδιαίτερη ανθεκτικότητα, παρ' όλες τις επιμειξίες που υπέστη ανά τους αιώνες. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο, ο Μυριβήλης διατείνεται ότι η ελληνική φυλή αποτελεί *μίαν ιστορικότητα*.⁴⁶

Οι Έλληνες σημειώνει «έχουμε μια κοινήν πηγή αίματος [...], μιλούμε μία γλώσσα, ζούμε από τρεις χιλιάδες χρόνια πάνω στην ίδιαν ιερή Ελλάδα [...], είμαστε ένας ομαίμων λαός [...], έχουμε κοινά συμφέροντα, κοινές ευτυχίες και κοινές δυστυχίες». Και για να ξεορκίσει οποιονδήποτε κακόβουλο παραλληλισμό με τους Εβραίους ξεκαθαρίζει: «Δεν είμαστε ένας λαός της διασποράς, ένας λαός χωρίς πατρίδα, χωρίς ψυχικήν στέγασιν, περιφερόμενος με τις βαλίτζες του έτοιμος προς μετοικεσίαν»... «ανάμεσα στους ξένους λαούς».⁴⁷ Όλα αυτά το 1937.

Την ίδια εποχή πλειοδοτεί στην προπαγάνδα του Μεταξικού καθεστώτος, υπογραμμίζοντας με θέρμη τη θεωρία του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού,⁴⁸ η οποία για τον ίδιο αποτελεί τη νέα *Μεγάλη Ιδέα του ελληνισμού*.⁴⁹ Μια ιδέα που αποσκοπεί στην πνευματική ηγεμονία μέσα από το χτίσιμο μιας «Ελλάδας γερής και μεγάλης».⁵⁰ Πόσο μεγάλης και προς ποια κατεύθυνση δεν διευκρινίζεται. Εκείνο όμως που εγγυάται την ευόδωση του ιερού αυτού στόχου είναι το γεγονός ότι οι Έλληνες είναι φτιαγμένοι από την *αρσενική ράτσα των νικητών*.⁵¹ Ο ενθουσιασμός του Μυριβήλη είναι τέτοιος που τον παρασύρει σε λεκτικές και νοηματικές ακροβασίες. Υποστηρίζει πως η αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο *κληροδότησαν* στους Έλληνες την

⁴⁵ Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 5.3, Κυριακή 27-4-[1941] «Το χρονικό», και *Η Εθνική*, 26-3-1937 «Το ελληνικό σύμβολο».

⁴⁶ Βλ. *Νέα Εστία*, τχ. 27, 1940, σ. 722, «Ο λογοτέχνης και η φυλή» και *Η Εθνική*, 28-10-1936 «Επιστροφή στην Ελλάδα». Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Π. Δ. Μαστροδημήτρης, οι συγκεκριμένες απόψεις του Μυριβήλη ανακεφαλαιώνουν κυρίως τη νοστορία του *ρομαντικού* και πολύ λιγότερο του *διαφωτιστικού* δημοτικισμού». Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Η λογοτεχνική πρόσληψη των λαϊκών-παραδοσιακών αξιών στην Παναγία τη Γοργόνα» στο Σύνδεσμος Φιλολόγων Λέσβου, Εταιρεία Αιολικών Μελετών, *Στράτης Μυριβήλης. 30 χρόνια από το θάνατό του*, Πρακτικά συνεδρίου, Μυτιλήνη 2000, σ. 113.

⁴⁷ *Η Εθνική*, 26-3-1937 «Το ελληνικό σύμβολο».

⁴⁸ «Μπορεί να ξανανθίσει ο Ελληνικός Πολιτισμός; Είμαι από κείνους που πιστεύουν στην Ελλάδα. Φτάνει οι Έλληνες να αγαπήσουμε την Ελλάδα». *Η Εθνική*, 4-10-1936 «Εθνικό σύνθημα». Για το ιδεολόγημα του Τρίτου Ελληνικού πολιτισμού, βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Πεζογραφία και εξουσία στη νεότερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 64 και Τ. Καγιαλής, ό.π., 338-341.

⁴⁹ *Νέα Εστία*, τχ. 321, 1-5-1940, σ. 530-533, «Τα γκρεμισμένα γεφύρια». Βλ. και Τ. Καγιαλής, ό.π., σ. 337.

⁵⁰ Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 2.1., χειρόγραφο 1936-1938, «Το τραγούδι του εργάτη» και χειρόγραφο 1937-1938, «Ο ύμνος της Δουλιάς».

⁵¹ *Νέα Εστία*, τχ. 244, 15-2-1937, σ. 246, «Δωρικό».

έντονη ψυχικότητα της ράτσας. Αν λοιπόν οι σημερινοί Έλληνες, με τη συγκεκριμένη ιστορική πανοπλία, δεχθούν και στοιχεία από τον ευρωπαϊκό πολιτισμό τότε «η Ελληνικότητα σαν ενσυνείδητη μορφή φυλετικής ψυχικότητας, μπορεί ν' αποδώσει απίστευτα αποτελέσματα».⁵² Αμέσως όμως προειδοποιεί ότι δεν πρέπει να μεταλλαχθούν οι Έλληνες σε Ευρωπαίους ούτε σε αρχαίους Έλληνες, αλλά να παραμείνουν σύγχρονοι Έλληνες δεχόμενοι τα καλά του ευρωπαϊκού πολιτισμού και καλλιεργώντας συγχρόνως «την ελληνικότητά [τους] σαν συνθετική αρετή της φυλετικής προσωπικότητας».⁵³ Για το χτίσιμο της «νέας Ελλάδας, της γνήσιας» πολύτιμο θεωρεί «τον αγράμματον ελληνικό λαό, τον αγνώσ αγράμματο, τον εκατό τοις εκατόν αγράμματο», αφού αυτόν λογαριάζει «για εθνική κιβωτό των ελληνικών αξιών». «Απ' αυτόν το λαό, την καθαρή ζύμη, που δεν ξύνισε μέσα της το ολοζώντανο κύτταρο της φυλής, θα ξαναχτίσουμε τη νέα Ελλάδα» και τότε θα ανατείλει «η πρώτη μέρα του τρίτου ελληνικού πολιτισμού», σημειώνει την άνοιξη του 1940.⁵⁴

Ενώ στην προηγούμενη περίοδο θεωρούσε πως το «εκλεκτό άτομο» είναι εκείνο που υπερέχει έναντι της «άβουλης μάζας», τώρα, στα τέλη του 1940, που έχει προηγηθεί το θαύμα του αλβανικού μετώπου, όπως το ονομάζει, περνάει από το άτομο στην *ομαδική ολότητα*. Σαν γίνει το πέρασμα αυτό, «τότες πια η φυλή, οπλισμένη με όλα τα ψυχικά και ζωϊκά της γνωρίσματα, παίρνει την ιστορική της φυσιογνωμία και από μια σκόνη ατόμων που ήταν πριν, γίνεται ξαφνικά μια πελώρια ενιαία μορφή, εμψυχωμένη από μια μοναδική θέληση».⁵⁵

Η αντίθεσή του προς τον κομμουνισμό, που είχε διατυπωθεί ρητά τα προηγούμενα χρόνια, επενδύεται τώρα με νέα επιχειρήματα που σχετίζονται με την έννοια της ελληνικότητας και της γης. Για τον Μυριβήλη οι Έλληνες κομμουνιστές είναι ανθελληνικά στοιχεία, που ανήκουν σε μία οργάνωση «κουτοπόνηρη και κούφια, φαυλοκρατική και σάπια [...] που δεν έχει καμμιά ελληνικήν εδαφικότητα. Υφίσταται μόνο χάρις εις ένα περιορισμένον αριθμόν αδικημένων φτωχών και νεαρών ρωμαντικών ιδεαλιστών και κάνει θόρυβον και δείχνει ψήφους που ανήκουν απλώς σε μικροαστούς δυσάρεστημένους, ωργισμένους με τα δικά τους κόμματα».

⁵² Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 5.3., Το χρονικόν της εβδομάδος, «Οι διανοούμενοι και ο λαός μας», ραδιοφωνική εκπομπή, Νοέμβριος 1940.

⁵³ *Νέα Εστία*, τχ. 323, 1-6-1940, σ. 661-662 «Η γνησιότητα στη ζωή».

⁵⁴ *Νέα Εστία*, τχ. 321, 1-5-1940, σ. 530-533 «Τα γκρεμισμένα γεφύρια», *Νέα Εστία* τχ. 318, 15 Μαρτίου 1940, σ. 332-335 «Εθνικά Σύμβολα» και *Νέα Εστία*, τχ. 27, 1940, σ. 722-725 «Ο λογοτέχνης και η φυλή».

⁵⁵ *Νέα Εστία*, τχ. 335, 1 Δεκ. 1940, σ. 1412-1413 «Η ώρα της ιστορίας».

Όσο για «το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδος», υποστηρίζει πως «δεν έχει καμιά δικαίωσιν γιατί δεν έχει κανένα ηθικό περιεχόμενο αντλημένο από τον τόπο τούτο. Αποτελεί μια κακή αντιγραφή και αντί σκέψεως έχει μεταφραστάς μυστικών εγκυκλίων».⁵⁶ Μαζί με τους κομμουνιστές, εχθρούς της ελληνικής φυλής θεωρεί τον Δεκέμβρη του '40 τους δυτικούς, τους Λεβαντίνους.⁵⁷

Στην τρίτη φάση, την περίοδο του Εμφυλίου, χωρίς να μετακινείται ουσιαστικά από τις παραπάνω θέσεις, αναπτύσσει παράλληλα μία λαϊκιστική εκδοχή εθνοκεντρισμού και φυλετισμού που προέρχεται κυρίως από την αντίθεσή του στην αριστερή, κομμουνιστική ιδεολογία. Μέσα σε ένα εθνικιστικό παραλήρημα, ο κομμουνισμός ταυτίζεται από το Μυριβήλη με το φασισμό, τόσο ιδεολογικά όσο και φυλετικά, και ανάγεται σε κύριο εχθρό της *ελληνικής φυλής*. Είναι ενδεικτικό πως για τη σφαγή στο Δίστομο οι Έλληνες κομμουνιστές, δηλαδή οι Σλαύοι, θεωρούνται συνυπεύθυνοι με τους Γερμανούς, βλέπε τους Ούννους. Όπως σημειώνει το 1946, όταν τέλειωσαν οι Γερμανοί το έργο της σφαγής και του βιασμού των γυναικών, «τότε μπήκε στο χωριό ο ηρωικός Ελάς. Έπιασε κι αυτός όσους άντρες μπόρεσε και τους έσφαξε. Χωρίς λύπηση, χωρίς ανθρωπιά, έπιασε και τους έσφαξε. Γιατί όλο το χωριό στάθηκε πιστό στην Ελλάδα, και δεν ήρθε σε κανένα συμβιβασμό ούτε με τους Ούννους ούτε με τους Σλάβους». Και ενώ δείχνει κατανόηση για τους Γερμανούς, αφού όπως λέει «αγαρηνοί ήταν, αλλόφυλοι. Ήρθαν να σφάξουν», θεωρεί αδιανόητη την *προδοσία* των Ελλήνων κομμουνιστών και το *κακούργημα* της *αδερφοσφαγής* που, όπως υποστηρίζει, οι κομμουνιστές προκάλεσαν.⁵⁸

Ο «σλαβικός κομμουνισμός», εκτιμά ο Μυριβήλης το 1948 σε ομιλία του στην Καλαμάτα, «δεν είναι μία κοινωνική θεωρία απλώς, ούτε ένα πολιτικοοικονομικό σύστημα. Είναι κάτι περισσότερο, κάτι φοβερότερο απ' αυτά. Είναι μια μέθοδος σατανική για την κατασκευή μιας νέας φυλής. Ο κομμουνιστής είναι μέλος μιας νέας φυλής, ενός νέου τύπου ανθρώπου, όπως ακριβώς είταν ο Ναζί. Η νέα αυτή φυλή κατασκευάζεται σαν ένα είδος κουρελλά, μέσα στο εργαστήριο του πανσλαβισμού, από τα ρετάλια όλων των φυλών, όλων των λαών, όλων των εθνών. Δεν υπάρχουν έλληνες κομμουνιστές. Όταν κανείς γίνει συνειδητός κομμουνιστής παύει νάναι Έλληνας. Γι' αυτό και το κόμμα λέγεται Κομμ. Κόμμα της Ελλάδας και

⁵⁶ *Η Εθνική*, 11-7-1936 «Μια διάψευσις».

⁵⁷ *Νέα Εστία*, τχ. 323, 1-6-1940, σ. 661-662 «Η γνησιότητα στη ζωή».

⁵⁸ Εφ. *Ελληνικόν Αίμα*, 23-6-1946 «Η Ελλάδα στο Δίστομο». Για αγριότητες του ΕΛΑΣ σε βάρος *εθνοκοφρόνων* κάνει λόγο και σε άλλα κείμενά του. Βλ. ενδεικτικά «Ανθρωποι από τη Λαοδικεία», Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 6.1., 1947 ή 1948.

όχι Ελληνικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Όταν κάποτε καταλάβουν αυτό το απλό και αδιαφιλονίκητο πράγμα τα Κράτη, θα αφαιρέσουν αμέσως την εθνική υπηκοότητα από όλα τα άτομα που ανήκουν στη νέα κομμουνιστική φυλή».⁵⁹

Ο Μυριβήλης θεωρεί πως οι Έλληνες κομμουνιστές προσβάλλουν την *ελληνοχριστιανική συνείδηση* της φυλής και συμβάλλουν στη διάλυση των συνεκτικών της δεσμών.⁶⁰ Παρ' όλα αυτά, όπως σημειώνει, «κανείς δεν τολμά να χτυπήσει το τσεκούρι στη φωτιά, να βγει στη μέση σαν Κράτος Κυρίαρχο, να πάρει από τα χέρια των ανάξιων γονειών αυτά τα εκκολαπτόμενα επονιτάκια, που είναι χιλιάδες [...] και να τα κλείσει σε κατασκηνώσεις πολιτισμού και εθνικής αγωγής για να τα αποξενώσει από το πνευματικό χασίς που τα ποτίζουν οι προπαγανδιστές πρωϊβράδου». Και καταλήγει: «Τι είν' αυτό που γυρεύω; Μια μεγάλη, μια πανελλήνια οργάνωση της Μακρονήσου γυρεύω, για τα δηλητηριασμένα νειάτα, σαν αυτή που αυτοσχεδίασε και τόσο άξια έφερε σε τέλος ο Στρατός μας».⁶¹

Και εδώ, όπως στην προηγούμενη περίοδο κάνει λόγο για την πίστη του στην «ενωμένη φυλή» που υπερνικά τις δυσκολίες και τις κοινωνικές αντιθέσεις και καταφέρνει να συμπτυχθεί «σε ένα πολυάνθρωπο και χιλιόψυχο εθνικό υπεράτομο. Ένα υπεράτομο που συγκεντρώνει και εκφράζει τις δυνατότητες και τους πόθους ολοκλήρου ενός λαού, ολάκερης μιας φυλής».⁶² Η Ελλάδα αν και *λαβωμένη, πικραμένη από την προδοσία*, στέκει ακόμα *ολόρθη, πάνοπλη και εργατική*, αφού τη «συνοδεύουν προστατευτικά οι μεγάλες δυνάμεις της Δημοκρατίας και του Πολιτισμού», γράφει το 1949.⁶³

Μετά τη λήξη του Εμφυλίου, υποστηρίζει πως «οι αγέλες των κόκκινων λύκων», «των κόκκινων λυκανθρώπων του Σλαβικού κομμουνισμού», προσπάθησαν να «ξεριζώσουν ως την τελευταία τρυφερή φύτρα της φυλής». Όμως, «σύσσωμο το Έθνος, το αιώνια νεανικό Έθνος, ξεκίνησε κάτω από τα τρία σύμβολα, το Σταυρό, και τη Σημαία του πολέμου και το Στέμμα, και καθάρισε την Ελληνική γη από την αγέλη των κόκκινων λύκων. Τα δίποδα θεριά σκόρπισαν, έφυγαν όσοι γλίτωσαν. Κρύφτηκαν τρέμοντας στις σλαύικες λυκοφωλιές τους, με τη ραχοκοκκαλιά τσακισμένη, με το ρύγχος βουτηγμένο στο πιο καθάριο αίμα».⁶⁴

⁵⁹ Στράτης Μυριβήλης, *Ο Κομμουνισμός και το παιδομάζωμα*, Καλαμάτα 1948, σ. 6-8.

⁶⁰ Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 6.1, 1947 ή 1948, «Ένας κουκουέζ λόγιος και η Παναγία».

⁶¹ Σ. Μυριβήλης, *Ο Κομμουνισμός και το παιδομάζωμα*, ό.π., σ. 17.

⁶² Σ. Μυριβήλης, *Ο Κομμουνισμός και το παιδομάζωμα*, ό.π., σ. 5.

⁶³ Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 6.1, 26-3-1949 «Η Ελληνική ημέρα», ραδιοφωνική εκπομπή.

⁶⁴ Αρχείο Μυριβήλη, φάκ. 6.1., 23-10-1949 «Συναγερμός αγάπης», ραδιοφωνική εκπομπή.

Να πως δίνει ο ίδιος το ιδεολογικό του στίγμα μετά τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου. Γράφει στο φίλο του Χρυσάνθο Μολίνο: «Είμαι φανατικός νησιώτης, φανατικός Ρωμιός, φανατικός ελεύθερος άνθρωπος, φανατικός αντιπολεμικός των επεκτατικών πολέμων και φανατικός αντικουκουές χωρίς επιφυλάξεις, περιορισμούς και συμβιβασμούς».⁶⁵

Συνοψίζοντας, θα έλεγα ότι ο Μυριβήλης ανήκει στην ομάδα των αστών διανοούμενων της δεκαετίας του '30 που στράφηκαν στην προβολή μιας φυλετικής και λαϊκιστικής εκδοχής εθνοκεντρισμού στην προσπάθειά τους να διαφοροποιηθούν από τον παρωχημένο επεκτατισμό της Μεγάλης Ιδέας, αλλά και από τον κομμουνισμό.⁶⁶ Μάλιστα από το 1936 και έπειτα, ο Μυριβήλης οδηγήθηκε σε ακραίες συντηρητικές πολιτικές θέσεις, λειτουργώντας αδιάλειπτα ως οργανικός διανοούμενος του εκάστοτε καθεστώτος. Η φυλετική διάσταση της θέασης της ιστορίας μέσα από ένα πάντρεμα βιολογικό και πολιτισμικό δεν είναι βέβαια δική του επινόηση. Κυοφορήθηκε τον 19^ο αιώνα και κυριάρχησε στα τέλη του ίδιου αιώνα, συνιστώντας τη βάση από την οποία τροφοδοτήθηκαν οι θεωρίες του ρατσισμού και του εθνικισμού.

Στο μη λογοτεχνικό έργο του Μυριβήλη που εξετάζεται εδώ, οι έννοιες της δημοκρατίας, της δικαιοσύνης και γενικότερα του ανθρωπισμού που ο ίδιος κατά καιρούς υπερασπίζεται, ακυρώνονται εν τω άμα, καθώς συνθλίβονται μέσα στις συμπληγάδες της αριστοκρατικής και φυλετικής θεώρησης της ελληνικής κοινωνίας. Όσο για τον αντικομμουνισμό του, αυτός είναι κατά κύριο λόγο φυλετικός. Για να μπορέσει να πολεμήσει αποτελεσματικά το αντίπαλο κοινωνικό σύστημα, τον κομμουνισμό, κατασκευάζει μια νέα φυλή, την κομμουνιστική, ανάγοντάς την, την εποχή της σύγκρουσης, στον υπέρτατο εχθρό του έθνους, δηλαδή της ελληνικής φυλής. Ως γνωστόν, ούτε εδώ πρωτοτυπεί ο Μυριβήλης. Βέβαια πάνω στην συγκεκριμένη επινόηση, που επίσης κατάγεται από τον 19^ο αιώνα ως σκιάχτρο του πανσλαβισμού, προσαρμόστηκε η επίσημη προπαγάνδα του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους.

⁶⁵ Παύλος Βλάχος, ό.π., σ. 64.

⁶⁶ Βλ. Δ. Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού*, ό.π., σ. 55-81, R. Beaton, ό.π., σ. 220, Τ. Καγιαλής, ό.π., σ. 337 κ. εξ. Επίσης, βλ. Κ. Α. Δημάδης, *Δικτατορία, Πόλεμος και Πεζογραφία*, ό.π.